

II. Filosofie

Filosofie je záležitost, která se netýká jen odborníka. Jakkoli podivné se to totiž může zdát, není patrně člověka, který nefilosofuje. Anebo má každý člověk v životě přinejmenším okamžiky, kdy se filosofem stává. To je pravda především u našich přírodovědců, historiků a umělců, kteří se obvykle všichni dříve nebo později zabývají filosofií. Tím ovšem neříkám, že se tak lidstvu prokazuje nějaká významná služba; knihy filosofujících laiků – ať už jsou to slavní fyzikové, básníci nebo politici – bývají většinou špatné a obsahují až příliš často dětinsky naivní a většinou scestnou filosofií. To však je tu vedlejší věc. Důležité je, že všichni filosofujeme a, jak se zdá, všichni filosofovat musíme.

Proto je také pro nás všechny důležitá otázka: co to vlastně filosofie je? Bohužel je to jedna z nejtěžších filosofických otázek. Znam jen málo slov, která by měla tolik významů jako slovo „filosofie“. Je tomu právě několik týdnů, co jsem se ve Francii zúčastnil kolokvia předních evropských a amerických myslitelů. Všichni mluvili o filosofii, každý tím však rozuměl něco naprosto rozdílného. Zkusme se podívat na tyto rozdílné významy blíže a najít pak v tom pravém chumlu definic a názorů cestu k pochopení.

Jako první je tu názor, podle kterého je filosofie jakýsi souhrnný pojem pro všechno, o čem ještě nemůže být pojednáváno vědecky. To je například názor Bertranda Russella a mnohých pozitivistů. Upozorňují na to, že u Aristotela znamenala filosofie a věda totéž a že později se od filosofie jednotlivé vědy oddělily: nejdřív medicína, potom fyzika, později psychologie a posléze i sama formální logika, která se dnes, jak známo, učí hlavně na matematických fakultách. Nebo, vyjádříme-li to jinak, že neexistuje žádná filosofie v obdobném smyslu jako například matematika se svým zvláštním předmětem. Filosofie takový

předmět prý nemá a je pouze označením pro některé pokusy vysvětlit rozmanité dosud nezralé problémy.

To je jistě zajímavé hledisko a uvedené argumenty se zprvu zdají přesvědčivé. Podíváme-li se však na věc trochu blíže, napadnou nás značné pochybnosti. Jednak totiž – kdyby tomu bylo tak, jak říkají tito filosofové – by dnes mělo být filosofie méně než třeba před tisíci lety. Tak tomu však jistě není. Dnes máme filosofie spíše víc než dříve. A nemám tím na mysli jen počet myslitelů, jichž bude v současné době na deset tisíc, ale také počet zkoumaných problémů. Srovnáme-li filosofii starých Řeků s filosofií naší, vidíme, že si ve dvacátém století po Kristu klademe mnohem více otázek, než jich znali Řekové.

Dále pak je sice pravda, že se různé disciplíny od filosofie během času oddělily. Nápadné však při tom zůstává, že kdykoli se nějaká taková věda osamostatnila, vznikla skoro současně paralelní filosofická disciplína. Tak například v poslední době, když se od filosofie odloučila formální logika, vznikla hned nato velmi rozšířená a bouřlivě diskutovaná filosofie logiky. O ní se dnes například ve Spojených státech severoamerických píše a diskutuje možná víc než o ryze logických otázkách, ačkoli tato země má právě v logice svůj primát – nebo právě proto. Fakta ukazují, že místo aby filosofie s vývojem věd odumírala, stává se ještě živější a bohatší.

A konečně zlomyslný dotaz těm, kteří se domnívají, že žádná filosofie neexistuje. Ve jménu které vědecké disciplíny se *toto* tvrzení vyslovuje? Již Aristoteles uváděl proti odpůrcům filosofie argument: buď člověk filosofovat má, nebo nikoli; nemáme-li však filosofovat, pak jenom ve jménu nějaké filosofie! I když tedy filosofovat nemáme, filosofovat přece jen musíme. A to platí i dnes. Není nic zábavnějšího než poslouchat údajné nepřátele filosofie, jak uvádějí velkolepé filosofické argumenty, jen aby ukázali, že žádná filosofie neexistuje.

Je to tedy tak, že s prvním pojetím můžeme jen těžko souhlasit. Filosofie musí být něco jiného než pouhá sběrna pro nezralé problémy. Tu a tam jistě měla i tuto funkci, ale je také něčím víc než jen tímto.

Druhé pojetí naproti tomu tvrdí, že filosofie nezanikne, ani když se od ní oddělí všechny možné vědy, neboť podle tohoto názoru filosofie není vůbec vědou. Zkoumá to, co je takřikajíc nadrozumové, nepochopitelné, co je nad možností rozvažování anebo alespoň leží na jeho pomezí. Má tedy s vědou, s rozvažujícím rozumem jen máloco společného. Její doména je mimo racionální. Filosofovat podle toho neznamena zkoumat rozumem, nýbrž nějak jinak, víceméně „nerozumově“. To je dnes názor velice rozšířený, zejména na evropském kontinentě – a zastávají ho mezi jinými někteří tzv. existencialisté. Zcela extrémním stoupencem tohoto směru je nepochybně profesor Jean Wahl, přední pařížský filosof, pro něhož není v zásadě podstatného rozdílu mezi filosofií a básněním. Avšak i známý existenciální filosof Karl Jaspers má patrně v tomto ohledu k Jeanu Wahlvi blízko. Ve výkladu ženevské filosofky Jeanne Herschové je filosofie myšlením na pomezí mezi vědou a hudbou. Gabriel Marcel, jiný existenciální filosof, dal v jedné své filosofické knize přímo otisknout kus své vlastní hudby – nemluvě o románech, které někteří dnešní filosofové rádi píší.

I tento názor je filosofickou tezí hodnou respektu, neboť v její prospěch je možno leccos uvést. Jednak že v mezních otázkách – a to jsou většinou otázky filosofické – musí člověk vynaložit všechny své síly a zapojit tedy i své srdce, vůli a fantazii – podobně jako básník. Za druhé že základní filosofické danosti nejsou vůbec rozvažujícímu rozumu dostupné a je tedy nutno postihnout je pokud možno prostředky jinými. Za třetí pak že všechno, co se týká tohoto rozumu, patří už té nebo oné vědě. Filosofii tedy zbývá jen toto básnické myšlení na hranici nebo zcela za hranicemi rozumového rozvažování. Bylo by patrně možno uvést ještě další důvody tohoto druhu.

Proti tomuto pojetí se však staví mnozí myslitelé, mezi jinými ti, kteří jsou věrni výroku Ludwiga Wittgensteina: „O čem není možno mluvit, o tom se má mlčet.“ Wittgenstein tu má „mluvením“ na mysli mluvení rozumné, tj. myšlení. Podle těchto odpůrců básnické filosofie je tomu tak, že pokud nemůžeme něco uchopit normálními lidskými

poznávacími prostředky, tedy rozvažujícím rozumem, potom to nemůžeme postihnout vůbec. Člověk má jen dvě možné metody poznání: buď předmět nějakým způsobem přímo spatřit – smyslově nebo duchovně –, anebo jej vyvodit. Obojí je však poznávací funkce a v podstatě akt rozvažujícího rozumu. Z toho, že něco milujeme, nenávidíme, že v nás něco vzbuzuje úzkost, ošklivost a podobně, snad prý plyne, že se cítíme nešťastní, případně šťastní, ale jinak vůbec nic. Tak mluví tito filosofové a – jak musím s politováním konstatovat – smějí se do očí zastáncům onoho druhého názoru a prohlašují o nich, že jsou to snílci, básníci a lidé nevážení.

Nechci se tu pouštět do diskuse o této otázce, k tomu budeme mít příležitost ještě později. Ale jedno bych rád poznamenal. Podíváme-li se na dějiny filosofie – od starořeckého Thalety až po Merleau-Pontyho a Jasperse – vždy znovu a znovu zjišťujeme, že se filosof pokoušel skutečnost vysvětlit. Vysvětlovat však znamená, že se snažíme předmět, který má být vysvětlen, vyložit rozumově – pomocí rozumného uvažování. A to dělali vždy i ti, kteří se proti používání diskursivního rozumu bránili co nejúporněji – jako například Bergson. Filosof je, jak se alespoň zdá, někdo, kdo myslí rozumně, kdo se snaží vnést do světa jasnost – to znamená řád, a to opět znamená rozvažující, diskursivní rozum. Chápáno historicky, čili s přihlédnutím k tomu, co filosofové skutečně dělali, a ne k tomu, co o vlastní práci řekli, byla filosofie ve svém celku převážně rozumová, vědecká činnost, *nauka*, a ne *básnění*. Tu a tam byli filosofové také básnicky nadaní, jako Platón, sv. Augustin a – smíme-li s oněmi velikány srovnávat současného spisovatele – Jean-Paul Sartre, který napsal několik dobrých divadelních her. To všechno je však u nich zřejmě jen prostředkem ku sdělení myšlenky. Ve své podstatě byla filosofie vždy, jak už bylo řečeno, naukou, vědou.

Je-li tomu však tak, vnucuje se opět otázka: věda o čem? Svět těles zkoumá fyzika, svět života biologie, oblastí vědomí se zabývá psychologie, společností sociologie. Co zbývá pro filosofii jako vědu? Co je její sférou?

Na to dostáváme ze strany různých filosofických škol

velmi různé odpovědi. Uvedu některé z těch nejdůležitějších.

První odpověď: teorie poznání. Ostatní vědy poznávají, filosofie zkoumá samu možnost poznání – předpoklady a hranice možnosti poznání, jako Immanuel Kant a mnozí jeho následovníci.

Druhá odpověď: hodnoty. Každá jiná věda se zabývá tím, co je; filosofie naproti tomu zkoumá, co *býti má*. Tuto odpověď dali například stoupenci tzv. jihoněmecké školy* a četní současní francouzští filosofové.

Třetí odpověď: člověk – a to jako předpoklad a základ všeho ostatního. Podle zastánců tohoto názoru se totiž ve skutečnosti všechno nějakým způsobem k člověku vztahuje. Tento vztah však ponechávají bez povšimnutí jak přírodní vědy, tak i vědy duchovní. Filosofie učinila ten vztah, a tím i člověka samého, z tohoto hlediska svým vlastním předmětem. To je pojetí mnoha filosofů lidské existence.

Čtvrtá odpověď: jazyk. „Neexistují žádné filosofické věty, nýbrž jen objasňování vět,” praví Wittgenstein. Filosofie zkoumá jazyk ostatních věd z hlediska jeho struktury. To je pojetí Ludwiga Wittgensteina a většiny současných logických pozitivistů.

Toto jsou jen některé z mnoha názorů téhož typu. Každý z nich má své argumenty a je velmi přesvědčivě obhajován. Každý ze stoupenců těchto názorů prohlašuje o přívržencích ostatních mínění, že to nejsou vůbec žádní filosofové. Měli byste slyšet, s jak hlubokým přesvědčením jsou takové soudy vynášeny. Logičtí pozitivisté kupříkladu rádi cejchují všechny filosofy, kteří s nimi nesouhlasí, jako metafyziky. Metafyzika je pak podle nich nesmyslem v nejhlubším slova smyslu. Metafyzik produkuje zvuky, ale vůbec nic neříká. Stejně tak kantovci: pro ně jsou metafyziky všichni, kdo jsou jiného názoru než Kant; u nich to sice neznamená, že to, co říkají ostatní, jsou nesmysly, ale že je to překonané

* Wilhelm Windelband (1848 – 1916), Heinrich Rickert (1863 – 1936), fenomenolog Max Scheler (1874 – 1928); u nás zejména Emanuel Rádl (1873 – 1942). (Pozn. překl.)

a nefilosofické. A o suverénním pohrdání existenciálních filosofů všemi ostatními už vůbec netřeba mluvit. To je všeobecně známo.

Mám-li teď formulovat svůj osobní skromný názor, je mi z té pevné víry v to nebo ono pojetí filosofie poněkud nanic. Zdá se mi velmi rozumné, tvrdí-li se, že se filosof má zabývat poznáním, hodnotami, člověkem a jeho jazykem. Ale proč jen tím? *Dokázal* snad některý filosof, že neexistují jiné předměty filosofie? Kdo to tvrdí, tomu musím jako Mefistofeles u Goetha nejprve poradit *collegium logicum**, aby se pořádně naučil, co je to vlastně důkaz. Nic takového nebylo nikdy dokázáno. A rozhlédneme-li se po světě, zdá se mi, že je plný nevyřešených – důležitých – otázek, a to takových, které patří ke všem uvedeným oblastem, ale jimiž se žádná speciální věda nezabývá a ani zabývat nemůže. Příkladem jedné takové otázky je problém zákona. Matematický problém to jistě není; matematik může své zákony klidně formulovat a zkoumat, aniž si tuto otázku položí. Do jazykovědy také nepatří, neboť nejde o jazyk, ale o něco, co je ve světě nebo alespoň v myšlení. Matematický zákon však není ani hodnota – není to totiž něco, co *býti má*, nýbrž něco, co jest: nepatří tedy vůbec do teorie hodnot. Pokud bychom chtěli omezit filosofii na některou ze speciálních věd nebo na jednu z disciplín, které jsem vyjmenoval, nebylo by možno tento problém vůbec probírat, nemá tu místo. A přece je to pravý a důležitý problém!

Zdá se tedy, jako bychom filosofii ani nemohli položit na roveň speciálním vědám, ani ji omezit na určitou oblast. Je v jistém smyslu univerzální vědou, její oblast není jako u oněch ostatních disciplín omezena na něco vymezeného, určitého.

Avšak pokud tomu tak je, může se přihodit, a skutečně se to stává, že se filosofie zabývá týmiž předměty, se kterými mají co činit i jiné vědy. Čím se potom filosofie od těchto věd odlišuje? Odpověď na tuto otázku zní: jak metodou, tak hlediskem. Metodou – protože filosof se nezdráhá použít *jakoukoli* z mnoha metod poznání. Není, jako například

* J. W. Goethe: *Faust I*. Přel. O. Fischer. Praha 1955, s. 101.

fyzik, povinen převádět všechno na smyslově zachytitelné fenomény, tj. omezovat se na empiricko-reduktivní metodu; může také víc používat intuitivního vhledu do toho, co je dáno, a tak podobně.

Na druhé straně se filosofie od jiných věd odlišuje svým stanoviskem. Uvažuje-li totiž o nějakém předmětu, dívá se na něj vždy a výlučně takřkajíc z mezního stanoviska, pod zorným úhlem stěžejních aspektů. V tom smyslu je filosofie vědou fundamentální. Tam, kde ostatní vědy zůstávají stát, kde přijímají určité předpoklady bez dalšího tázání, tam teprve začíná filosof klást otázky. Vědy poznávají – a on se ptá, co je to poznání; vědy stanoví zákony – on si klade otázku, co je to zákon. Běžný člověk a politik mluví o smyslu a účelnosti – filosof se však táže, co se vlastně pod smyslem a účelností míní. Proto je také filosofie radikální* věda – v tom smyslu, že jde ke kořenům a hlouběji než kterákoli jiná věda; že se chce ptát a zkoumat dál tam, kde se všechny ostatní už uspokojí.

Často je velmi nesnadné říci, kde je vlastní hranice mezi určitou speciální vědou a filosofií. Tak například základní výzkum v matematice, který se tak slibně rozvíjí v průběhu našeho století, je zcela jistě zkoumáním filosofickým, zároveň je však úzce spjat s bádáním matematickým. Jsou však některé oblasti, kde je hranice jasná. To je jednak ontologie, disciplína, která se nezabývá tím či oním předmětem, ale předměty nejobecnějšími, jako je věc, existence, vlastnost a podobně. Jednak sem patří studium hodnot jako takových – ne tak, jak se projevují ve vývoji společnosti, nýbrž jak existují samy o sobě. V obou těchto oblastech nehraničí filosofie prostě s ničím – mimo ni tu není jiná věda, která by se těmito předměty zabývala nebo mohla zabývat. A ontologii při bádání v jiných oblastech už předpokládáme, čímž je dán rozdíl mezi ní a jinými vědami, které o ontologii nemohou nic vědět.

Tak viděla filosofii většina velkých filosofů všech dob: je to věda, tedy žádné básnění ani hudba, ale vážné, střízlivé zkoumání. Univerzální věda v tom smyslu, že se neuzavírá

žádné oblasti a používá každé metody, která je dostupná. Věda o mezních a základních problémech – a proto věda radikální, kterou neuspokojují předpoklady jiných disciplín, ale která chce zkoumat dál až ke kořenům.

Je nutno také říci, že je to věda strašně obtížná. Vždyť práce nemůže být lehká tam, kde je téměř všechno neustále zpochybňováno, kde neplatí žádné tradiční předpoklady a metody a kde je nutno mít stále před očima velmi komplikované problémy ontologické. Není divu, že se názory ve filosofii tak velice rozcházejí. Jeden veliký myslitel, a přitom žádný skeptik – naopak jeden z největších systematiků v dějinách –, svatý Tomáš Akvinský kdysi řekl, že základní otázky filosofie jsou s to vyřešit jen málokterí lidé, a to teprve po dlouhém čase a ne vždy bez příměsi omylů.

Avšak člověk je už předurčen k filosofování, ať chce nebo nechce. Na závěr bych vám rád řekl ještě něco. Přes obrovské potíže, které s sebou filosofování přináší, je to jedna z nejkrásnějších a nejušlechtlejších věcí, jaké mohou v lidském životě být. Kdo třeba jen jedinkrát přišel do styku s opravdovým filosofem, bude se k ní vždy cítit přitahován.

* Odvozeno od latinského slova radix, icis f kořen. (Pozn. překl.)